

Ongenoegen, migratie, gastvrijheid en maatschappelijke onrust

Toon Kuppens
Frank Gootjes
Marjolein Boendermaker
Ernestine Gordijn
Tom Postmes

Colofon

Onderzoek Rijksuniversiteit Groningen, in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum

Auteurs

Dr. Toon Kuppens, Rijksuniversiteit Groningen
Frank Gootjes, MSc, Rijksuniversiteit Groningen
Marjolein Boendermaker, MSc, Rijksuniversiteit Groningen
Prof. Dr. Ernestine Gordijn, Rijksuniversiteit Groningen
Prof. Dr. Tom Postmes, Rijksuniversiteit Groningen

Begeleidingscommissie

Prof. Dr. Paul Dekker, Universiteit Tilburg en Sociaal en Cultureel Planbureau
Dr. Fenella Fleischmann, Universiteit Utrecht
Drs. Janine Odink, Ministerie van Justitie en Veiligheid, NCTV (2016-2018)
Dr. Clemens van Herwaarden, Ministerie van Justitie en Veiligheid, NCTV (2019)
Drs. Isabelle Swerissen, Ministerie van Justitie en Veiligheid, DG Vreemdelingenzaken
Drs. Theo van Mullekom, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum

Beeldmateriaal

COA

Opmaak en ontwerp

Quina design, Breukelen

© 2019; Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. Auteursrechten voorbehouden.
Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het WODC.

Belangrijkste conclusies

- Opvang van asielzoekers in AZC's leidt niet tot grote problemen. Nederlanders die dichtbij een AZC wonen, hebben eerder een positieve dan negatieve mening over asielzoekers vergeleken met zij die veraf wonen. Een diepte-onderzoek in drie gemeenten waar incidenten hadden plaatsgevonden, wees uit dat buurtbewoners vooral positief of neutraal zijn over het AZC. Een deur-aan-deur peiling in één gemeente bevestigde dit.
- Overlast in en rond AZC's komt voor het grootste deel van 'veiligelanders' die geen uitzicht hebben op een verblijfsvergunning. Deze groep veroorzaakt de meeste problemen binnen en buiten de asielzoekerscentra in de drie casusgemeenten waar we ons onderzoek uitvoerden.
- Terwijl lokaal nauwelijks spanningen zijn, denkt ongeveer een kwart van de bevroagden uit een deur-aan-deur peiling die in één casusgemeente is uitgevoerd dat er in de Nederlandse samenleving als geheel wél conflicten met asielzoekers zijn. Een forse minderheid heeft ook de indruk dat het land een probleem heeft met de opvang en integratie van asielzoekers.
- Uit de landelijke peiling blijkt dat sommige meningen over asielbeleid en asielzoekers negatiever zijn geworden. In 2017 was 38% van de Nederlanders negatief over het opvangbeleid; in februari 2019 was dit 43%. De komst van asielzoekers voedt zorgen over huisvesting en de Nederlandse identiteit. In 2017 maakte 59% zich hier enige zorgen over; in 2019 was dit 63%. Emoties tegenover de asielzoekers zelf blijven overwegend positief, met vooral veel empathie.
- Gedragsintenties jegens asielzoekers zijn vooral positief, zo blijkt uit de landelijke peiling. Rond de 45% wil asielzoekers de helpende hand reiken. Zo'n 25% wil helpen, maar wil ook streng optreden tegen asielzoekers die zich niet gedragen. Men is dus overwegend gastvrij. Een kleinere groep van zo'n 12% is in voor hardere acties tegen asielzoekers én tegen de staat.
- Vanuit het oogpunt van nationale veiligheid is opvallend dat 30% van de Nederlanders vindt dat de overheid zo slecht functioneert dat het hele systeem maar het beste omver geworpen kan worden. 21% vindt dat de overheid het verdient om hard aangepakt te worden, desnoods met geweld.

- De intentie om asielzoekers, desnoods met geweld, te corrigeren, hangt samen met negatieve meningen over asielzoekers en ook met maatschappelijk ongenoegen. Dit suggereert dat lokaal verzet tegen asielzoekers en AZC's een oorsprong kan hebben in ongenoegens over de stand van het land, niet alleen over migratie.
- Maatschappelijk ongenoegen en acceptatie van asielzoekers zijn sterk gerelateerd. Van meting tot meting is er geen duidelijk causaal verband tussen de twee. We zien vooral veel stabiliteit in de opvattingen van mensen over deze kwesties.

Samenvatting en beschouwing

In de zomer van 2015 piekte het aantal asielaanvragen in Nederland en werd migratie volgens burgers het grootste maatschappelijk probleem in de samenleving. Ook politiek werd migratie weer een controversieel onderwerp. In deze context vraagt het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) ons in 2016 om voor het Ministerie van Justitie en Veiligheid een verdiepend onderzoek te doen naar attitude-ontwikkelingen over de komst van asielzoekers naar Nederland. Bovendien is de vraag van het WODC om deze attitudes te relateren aan maatschappelijke onrust, escalatie en eventuele bedreigingen voor de nationale veiligheid.

De achtergrond van deze vragen is dat de veiligheid, in de loop van 2015, door een aantal incidenten rondom migratie in gedrang is gebracht. In Duitsland worden in die tijd zeer veel geweldsmisdrijven rond AZC's gepleegd. In Nederland zijn informatieavonden verstoord en zijn bestuurders fysiek bedreigd en aangevallen. In die context is het relevant om te vragen: kan de (nationale) veiligheid hierdoor onder druk komen te staan?

Daarbij besteden wij veel aandacht aan de relatie tussen nationale thema's en lokale. In veel gevallen waarin ongenoegen leidt tot protest vindt een vermenging plaats tussen lokale issues en incidenten en nationale kwesties. Die vermenging werkt twee kanten op. Lokale incidenten kunnen worden vertaald en geïnterpreteerd als symbool voor een nationaal probleem. En omgekeerd kan het zijn dat landelijke (politieke) problemen rond migratie hun weerslag hebben op de escalatie van lokale gebeurtenissen.

Meningen over het migratiebeleid van de overheid worden niet alleen bepaald door wat men vindt van migranten, maar ook door wat men vindt van de overheid en wat men vindt van het land als geheel. Een meerderheid van de Nederlandse bevolking is pessimistisch over de staat van het land en heeft weinig vertrouwen in politieke instellingen. Een van de doelstellingen van het onderzoek was om te proberen het samenspel te ontwarren tussen enerzijds het specifieke ongenoegen over migratie en anderzijds het meer globale maatschappelijk ongenoegen over de stand van het land.

De overkoepelende vraag is dus of en hoe ongenoegen over migratiebeleid uit zou kunnen groeien tot een breder maatschappelijke conflict dat, in extremis, de nationale veiligheid bedreigt. Het idee is dat daarbij zowel ongenoemens over asielzoekers en migranten een rol kunnen spelen, alsook het bredere ongenoegen over de overheid en de maatschappij als geheel.

Vragen

De centrale vragen in het onderzoek zijn:

1. Wat zijn de meningen van Nederlanders rondom migratievraagstukken? Daarbij kijken we onder meer naar de acceptatie van asielzoekers, gedragsintenties (van hulpverlening aan vluchtelingen tot protest tot steun voor burgerlijke ongehoorzaamheid en actief verzet tegen de staat), maar ook naar maatschappelijk ongenoegen.
2. Wat is het effect van nabijheid tot een AZC op de meningen van Nederlanders rondom migratievraagstukken?
3. Hoe ontwikkelen deze meningen zich gedurende de periode dat we ze meten? Als er veranderingen zijn, welke factoren zijn daarvoor dan verantwoordelijk?
4. Wat is de relatie tussen acceptatie van asielzoekers, maatschappelijk ongenoegen en verschillende soorten gedragsintenties?
5. Welke visie hebben medewerkers van officiële instanties, asielzoekers zelf en omwonenden op de factoren en processen die een rol spelen bij het ontstaan van onrust over opvang van asielzoekers op specifieke locaties in het land? Hoe ervaren zij de relatie tussen lokale incidenten en/of escalaties en de nationale en internationale context?
6. Hoe verhouden buurtbewoners zich tot asielzoekers? Hoe kijken zij aan tegen lokale ongemakken en overlast? Welk verband is er tussen lokale problematiek en hun meningen over migratie en vluchtelingen, alsook hun gedragsintenties?
7. Welke implicaties hebben de bevindingen voor de nationale veiligheid?

Onderzoek

Het onderzoek bestond uit drie onderdelen. Tussen februari 2017 en februari 2019 namen wij vier keer een enquête af bij een representatieve groep Nederlanders (2,601 in 2017 en 1,239 in 2019, zie hoofdstuk 2). Ten tweede voerden we kwalitatief onderzoek uit naar drie casussen (hoofdstuk 8). In drie gemeenten waar een AZC gevestigd is, spraken we met de COA-werknemers, beveiligers in het AZC, omwonenden, asielzoekers, de gemeente, en de politie. Ten derde deden we een deur-aan-deur-onderzoek in een gemeente waar een AZC gevestigd is (hoofdstuk 7). We kregen 160 ingevulde vragenlijsten terug.

Veranderingen in de publieke opinie 2017-2019

Bij de eerste meting begin 2017 waren Nederlanders van mening dat migratie hét grootste maatschappelijk probleem was. Tegen het eind van het onderzoek in 2019 is dat niet meer zo. Maar als je kijkt naar de meningen die Nederlanders er privé op nahouden, staat men gemiddeld genomen eerder positief dan negatief tegenover asielzoekers. Een belangrijke kanttekening hierbij is overigens wél dat het veel uitmaakt wat je mensen precies vraagt. Een grote meerderheid steunt het tijdelijk opvangen van asielzoekers en een meerderheid is vóór

het opvangen van asielzoekers in de eigen gemeente. Maar tegelijk denkt bijna twee derde van de Nederlanders dat asielzoekers de huisvesting van gevestigde Nederlanders in het gedrang brengen: in dit opzicht vindt men asielzoekers eerder een bedreiging dan een verrijking.

Tijdens de looptijd van het onderzoek (2017-2019) zijn deze meningen minder positief geworden. De verandering is klein, maar duidelijk. Een groeiend deel ziet asielzoekers meer als een bedreiging dan als een verrijking, zegt minder geneigd te zijn om asielzoekers te helpen, reageert met minder positieve emoties op het feit dat Nederland asielzoekers opvangt, en wijst het beleid op gebied van opvang van asielzoekers af.

Deze verandering is ook zichtbaar in de indruk die men heeft van de mening van anderen: men denkt dat anderen ermee instemmen als men een negatieve mening over asielzoekers zou uiten. Hoewel negatieve gedragsintenties tegenover asielzoekers niet gestegen zijn, is de aanvaardbaarheid van regulier of radicaal protest tegen asielzoekers wel toegenomen. Opvallend is dat men meer radicaal protest tegen asielzoekers iets aanvaardbaarder vindt dan regulier protest tegen asielzoekers.

De meningen zijn iets negatiever geworden bij een groot aantal bevolkingsgroepen; er zijn geen verschillen naar leeftijd, geslacht, inkomen, of opleiding. Opvallend is dat vooral bij mensen die begin 2017 veel woede voelden tegenover de tegenstanders van asielopvang, deze woede is afgenomen in de twee daaropvolgende jaren.

Alhoewel er gemiddeld een lichte verschuiving is te zien, zijn de meningen over asielzoekers en beleid van persoon tot persoon heel stabiel gedurende de twee jaar dat wij ze volgden. Wie begin 2017 een relatief positieve houding ten aanzien van asielzoekers heeft (in vergelijking met anderen), heeft dat twee jaar later nog steeds. Voor mensen met een negatieve mening geldt hetzelfde. De waargenomen meningsverandering komt dus niet doordat er mensen zijn die ineens negatief worden over asielopvang: voor- en tegenstanders worden licht negatiever, maar binnen deze groepen zijn er maar weinig mensen die hun oorspronkelijk standpunt herzien.

Alles tezamen is de conclusie: mensen die in 2017 positief waren over asielzoekers, zijn dat in 2019 iets minder. Mensen die in 2017 al negatief waren, zijn dat in 2019 nog iets meer.

Een AZC in de buurt

Als er in de media nieuwsberichten zijn over AZC's, dan gaat het vaak over overlast of strubbelingen. Toch blijkt uit onze bevolkingsenquête dat burgers in buurten waar een AZC gevestigd is of waar een nieuw AZC komt, gemiddeld juist iets *positiever* denken over asielzoekers (hoofdstuk 3). Er is geen doorslaggevend bewijs dat de vestiging van nieuwe AZC's de oorzaak is van positievere houdingen, maar we kunnen in ieder geval uitsluiten dat burgers negatiever gaan denken over asielzoekers als er een AZC in hun buurt komt.

Er is een aantal verklaringen te bedenken voor deze resultaten. Een voor de hand liggende verklaring is dat mensen in de buurt weinig last hebben van het AZC en zijn bewoners. Als de opvang rustig verloopt, kan dit bijdragen aan een positieve indruk van asielzoekers. Dit effect kan nog versterkt worden door het op voorhand bestaan van negatieve verwachtingen over het AZC die niet zijn uitgekomen. Dat mensen in de buurt weinig last hebben van het AZC wordt ondersteund door het deur-aan-deur onderzoek (hoofdstuk 7) en het kwalitatief onderzoek in drie gemeenten waar een AZC gevestigd is (hoofdstuk 8).

Bij de selectie van de gemeenten met een AZC voor het kwalitatief onderzoek gingen we specifiek op zoek naar gemeenten waar in de pers of op sociale media negatieve geluiden rondgingen over incidenten die er hadden plaatsgevonden. We vonden in ons eigen onderzoek echter bijna uitsluitend positieve en neutrale meningen over deze AZC's. Het onderzoek was erop gericht om verschillende partijen aan het woord te laten over het AZC, verhoudingen, incidenten en eventuele onrust. Ook al was er op sommige locaties initieel weerstand bij omwonenden, alle casussen wijzen erop dat de relatie tussen het AZC en de buurt overwegend positief is (of tenminste niet negatief). In alle drie de gevallen constateren we dat de AZC's in de ogen van omwonenden weinig ernstige problemen veroorzaken in de buurt waar ze gevestigd zijn (hoofdstuk 8). Daarbij speelt overigens een rol dat buurtbewoners en bewoners van het AZC doorgaans gescheiden levens leiden. Het contact dat er is, is overwegend goed.

Uit het deur-aan-deur onderzoek blijkt verder dat een meerderheid van de inwoners positief is over het AZC dat in hun gemeente ligt (hoofdstuk 7). Twee derde is het eens met de beslissing om een AZC te openen en slechts twintig procent maakt zich zorgen over het AZC. Gevraagd of er in de ogen van buurtbewoners conflicten zijn tussen asielzoekers en buurtbewoners, zegt slechts vijf procent dat daar lokaal sprake van is, terwijl meer dan een kwart denkt dat er op landelijk niveau conflicten zijn tussen Nederlanders en asielzoekers.

Een tweede mogelijke verklaring voor het feit dat mensen die in de buurt van een AZC wonen positiever zijn tegenover asielzoekers is dat de lokale overheid door de komst van het AZC meer aandacht besteedt aan de buurt. Gezien de sterke relatie tussen vertrouwen in de overheid en de houding jegens asielzoekers, is het niet ondenkbaar dat een overheid die extra aandacht aan omwonenden besteedt, daarmee de negatieve houdingen tegenover asielzoekers tempert. Inderdaad zien we in de casussen dat gemeenten extra aandacht hebben voor de buurten waar een AZC gevestigd is (hoofdstuk 8). Ook lijkt het dat de goede relaties tussen AZC en buurtbewoners niet vanzelf ontstaan: AZC en gemeente benadrukken dat ze veel investeren in een goede dialoog met omwonenden en proberen zo goed mogelijk aandacht te besteden aan eventuele problemen en aan de wensen van omwonenden.

Alles overziend blijkt uit het onderzoek dat een AZC in de buurt niet tot grote problemen leidt. De reacties van omwonenden zijn neutraal of positief. Dit blijkt zowel uit een enquête met een nationaal representatieve steekproef, uit een lokale enquête in een gemeente met een AZC, als

uit kwalitatief onderzoek in en rond drie AZC's. Dat de resultaten van al deze onderzoeken duidelijk in dezelfde richting wijzen, geeft ons vertrouwen in de conclusie dat de lokale opvang van asielzoekers in AZC's (1) niet tot grote problemen leidt en (2) niet aan de basis ligt van eventueel negatieve houdingen tegenover asielzoekers. Daaruit volgt (3) dat het onwaarschijnlijk is dat de nationale veiligheid in het gedrang komt door slechte verhoudingen tussen de bewoners van het AZC en de buurt.

Gedragsintenties tegenover asielzoekers

We onderscheiden in ons onderzoek vier soorten gedrag. Er is gedrag vóór asielzoekers, zoals hen helpen door taalles te geven, en er is gedrag dat gericht is tegen asielzoekers, bijvoorbeeld door te demonstreren tegen de komst van asielzoekers. We onderzochten ook radicalere gedragsintenties, zoals gedrag om asielzoekers te corrigeren, desnoods met geweld. Ook onderzochten we gedrag dat gericht is tegen de overheid, zoals omverwerping van het hele overheidssysteem.

Mensen zijn veel meer geneigd tot positief gedrag voor asielzoekers dan tot negatief gedrag tegen asielzoekers (hoofdstuk 5). Verder vindt gedrag tegen de overheid opvallend veel steun bij de respondenten, zeker gezien het gegeven dat het hier over gewelddadig gedrag gaat. De steun voor dit gedrag hangt heel sterk samen met maatschappelijk ongenoegen. Dit is een opvallend resultaat dat nader onderzoek verdient. De hard geformuleerde stellingen (met expliciete verwijzing naar het gebruik van geweld), de relatief hoge steun onder de bevolking (21-29% voor de twee meest extreme stellingen), en het sterke verband tussen deze intenties en maatschappelijk ongenoegen, suggereren dat er latente steun is voor het omzetten van ongenoegen in radicale acties, als zich daartoe een gelegenheid aandient. Dit is een potentiële bedreiging van de nationale veiligheid.

Verder zal het minder verbazen dat acceptatie van asielzoekers samenhangt met gedragsintenties tegenover asielzoekers. Het is echter hier opnieuw zo dat de meer extreme gedragsintenties (asielzoekers corrigeren, ook met geweld) óók samenhangen met maatschappelijk ongenoegen (hoofdstuk 5).

Het deur-aan-deur onderzoek in een gemeente waar een AZC gevestigd is, biedt nieuwe inzichten in het verband tussen lokale factoren, nationale factoren, en gedragsintenties (hoofdstuk 7). De intenties voor verschillende vormen van positief en negatief gedrag tegenover asielzoekers zijn hier veel concreter: het gaat hier om de asielzoekers in de eigen gemeente. Deze gedragsintenties hangen samen met zowel nationaal als lokaal ongenoegen. Er zijn echter interessante verschillen. Intenties voor positief of negatief *passief* gedrag (glimlachen naar asielzoekers of asielzoekers negeren) hangen zowel samen met lokaal als nationaal ongenoegen.

Intenties voor actief negatief gedrag tegenover asielzoekers (hen aanspreken en corrigeren, desnoods met geweld) hangen echter alleen samen met nationaal ongenoegen. Dat suggereert

dat de voedingsbodem van dat extremere gedrag (met risico's voor de nationale veiligheid) te maken heeft met ongenoegens die het lokale niveau overstijgen. Als burgers negatieve indrukken hebben van het land als geheel, hebben ze meer sympathie voor het gebruik van geweld jegens asielzoekers, ongeacht wat er lokaal speelt.

Veiligelanders

Hoewel burgers in het algemeen erg positief zijn over de opvang van asielzoekers in de eigen gemeente, is daar een belangrijke kanttekening bij te maken. Veiligelanders en Dublinclaimanten zorgen voor overlast, zowel binnen als buiten het AZC (hoofdstuk 8). Ze hebben vaak al in verschillende Europese landen asiel aangevraagd en de kans op een verblijfsstatus is zeer gering. Het gedrag van deze groep wordt wellicht mede bepaald door hun uitzichtloze situatie. De overlast die deze groep geeft buiten het AZC blijft niet beperkt tot de buurt waarin het AZC gevestigd is. Het is denkbaar dat asielzoekers uit deze groep met hun gedrag het draagvlak voor asielopvang in het algemeen en voor specifieke lokale AZC's waar zij verblijven onder druk zetten.

Beschouwing van de resultaten

Wat hebben we geleerd over de oorspronkelijke onderzoeksvragen? Is er een duiding die de bovenstaande resultaten kan integreren en begrijpelijk kan maken? In deze laatste paragraaf geven we onze visie hierop.

Bij aanvang van de onderzoeksperiode vonden Nederlanders nog dat migratie als maatschappelijke kwestie met kop en schouders uitstak boven alle maatschappelijke problemen in het land. Maar gedurende de onderzoeksperiode werd het een minder groot probleem, vonden mensen. We zien in de onderzoeksresultaten dat attitudes jegens migratie vrij stabiel zijn. Als je doorvraagt dan blijken mensen vrij genuanceerd te zijn over verschillende facetten van migratie. Oppervlakkig is er een vrij forse minderheid van Nederlanders die ernstige bedenkingen heeft over migratie en beleid (met name over bepaalde aspecten van migratie, zoals de consequenties van het vrij verkeer van personen binnen de EU en de consequenties van het permanent opvangen van vluchtelingen, oordeelt bijna de helft negatief). Een veel kleinere groep heeft sterke aversie jegens migranten als mens. Het algehele beeld: men maakt zich zorgen over de consequenties van migratie voor Nederland en voor onze manier van leven. Maar de meeste mensen hebben niets tegen migranten en tegen hun cultuur.

Er is een kleine groep Nederlanders die bereid is om geweld te gebruiken tegen asielzoekers. Een veel grotere groep heeft de intentie om asielzoekers te helpen. Maar er is óók een vrij grote groep (zo'n 20 à 30%) die bereid zegt te zijn om geweld tegen de overheid te gebruiken: voor hen is de maat vol en maatschappelijk ongenoegen is hier een centrale reden voor. Dat maatschappelijk ongenoegen onder een aanzienlijke minderheid van de bevolking is tevens een belangrijke factor die maakt dat het beeld kan ontstaan dat het verzet tegen migratie zo breed

gedragen is. Mensen die écht tegen migratie en tegen migranten zijn, klonten op dit onderwerp samen met een veel grotere groep mensen die zich ernstig zorgen maakt over de samenleving, maar voor wie migratie niet per se de grootste zorg is. Voor die laatsten is migratie slechts een van de facetten van wat er mis gaat in Nederland: de kern van hun zorg is dat er sprake is van een omvangrijk en breed maatschappelijk verval, van een overheid die de controle kwijt is en niet bij machte is het tij te keren. Dat is een voedingsbodem voor problemen die ook de nationale veiligheid kunnen bedreigen.

Gedurende de onderzoeksperiode is er periodiek commotie over asielzoekers en asielbeleid. Daarbij ontstaat in politiek en media ophef over kwesties als de hoge instroom, problematiek rondom “veiligelanders”, of de uitzetting van Lili en Howick. Maar grootschalige onlusten zijn er niet. Wat in het onderzoek vooral opvalt, is dat er geen gebrek is aan incidenten die een aanleiding of trigger zouden kunnen zijn voor lokale onrust. Maar die onrust ontstaat eigenlijk niet, omdat hij zowel in tijd als qua aantal betrokkenen heel klein blijft. Hoe dat komt? Onze indruk is vooral dat men lokaal heel hard werkt om er het beste van te maken, om dat samen met alle ambtelijke partners van AZC’s, bewoners en met de buurt te doen. Dat lukt doorgaans ook heel erg aardig. Lokaal ervaart men daardoor maar weinig problemen met de AZC’s en hun bewoners. De conclusie is dat men er op de AZC-locaties waar incidenten zijn samen uitkomt. Men schrijft dat zelf toe aan de gezamenlijke motivatie om goed aandacht te besteden aan problemen die zich voordoen en aan zorgen die er bijvoorbeeld bij omwonenden kunnen zijn. Vooralsnog is er weinig sprake van vermenging tussen de nationale onderwerpen van debat en de lokale incidenten.

Je zou dus kunnen concluderen dat op lokaal niveau, rondom AZC’s, de uitspraak “wir schaffen das” van toepassing blijkt. Dat is enerzijds heel geruststellend, maar anderzijds ook licht verontrustend. Immers, alhoewel er geen uitbarstingen zijn geweest rondom AZC’s is het maatschappelijk ongenoegen er niet minder door geworden: “Bij ons gaat het eigenlijk prima, maar *toch* heeft Nederland een groot migratieprobleem”. Dat lijkt paradoxaal, maar het is te verklaren, denken wij, als je je realiseert dat wat zich in de eigen buurt afspeelt niets zegt over de problemen op dat heel abstracte niveau van “het land” en “het volk.” Uit onze analyse dat het goed aanpakken van de problemen op lokaal niveau geen remedie is voor het voortbestaan van ongenoegen op nationaal niveau, vloeit voort dat het onwaarschijnlijk is dat de oplossing voor dat ongenoegen wél op andere lokale thema’s of andere single issues gevonden zal worden. Het is nu al zo dat de opvang van asielzoekers goed lijkt te verlopen in gemeenten die we onderzocht hebben. Gewelddadige gedragsintenties tegenover asielzoekers en de overheid hangen echter vooral samen met ongenoegen dat het lokale niveau overstijgt. We moeten dan ook niet verwachten dat lokaal bestuur daarvoor een oplossing kan vinden.

De wezenlijke vraag, met betrekking tot dat ongenoegen, moet nog opgelost worden. Wat is de oorsprong van dat ongenoegen en hoe bestrijden we dat gevoel?¹ Hoe geeft de overheid de verontruste burger het vertrouwen terug dat er een overheid is die het beste met haar voorheeft, die integer is en die het vermogen heeft om ook grote opgaven succesvol aan te pakken? Het dilemma voor overheden: hoe overtuigen we deze groep (“we horen u, we begrijpen uw zorg, we pakken het aan”), zonder dat we aan symptoombestrijding doen door problemen te bestrijden die er niet zijn?

Maatschappelijk ongenoegen is een internationale trend. We moeten ons geen illusies maken dat Nederland een optimistisch eiland zal worden. Internationaal valt bovendien op dat het zich op zeer uiteenlopende manieren uit (gele hesjes, pegida, brexit, podemos en in Nederland wellicht de boerenrevolutie van 2019). Maar in onze optiek is een absolute must voor het goed omgaan met dat ongenoegen dat er zo weinig mogelijk vermenging plaatsvindt tussen het actuele incident, de gebeurtenis of het probleem (een opzienbarende moordaanslag, een probleem op gebied van migratie of integratie, een nieuwe economische crisis, of wat dan ook) en de achterliggende angst en vrees. Essentieel daarvoor is het om die achterliggende angst en vrees goed te kennen, te herkennen, te benoemen en als apart onderwerp voldoende aandacht te geven. Als er vermenging optreedt tussen specifieke issues en de latente angst voor de zondvloed, dan is er kans dat het specifieke en het algemene elkaar versterken.

Deze onderzoeksresultaten kunnen onbedoeld de angst voeden dat er een leger van ontevreden en kan opstaan dat bij het minste incident bereid is om met ferme hand in te grijpen en zo te zorgen voor een explosie van maatschappelijk ongenoegen dat de nationale veiligheid in gevaar brengt. Het spook van een ontembare horde die de gele hesjes binnen handbereik houdt.

Hoe daar adequaat op te reageren is – nog steeds – een zoektocht. Historisch is het een bekende reactie van de elite om, in tijden van maatschappelijke onrust, te proberen om de vermeende ongenoemens te kanaliseren en in goede banen te leiden.² Daar zijn risico's aan verbonden: een bestuurder of politicus die denkt dat het handig is om zichzelf tot spreekbuis te maken van bezorgde burgers loopt het risico dat hij of zij, door de overtreffende trap te zoeken en door de vermeende zorgen van “gewone Nederlanders” te benoemen en te duiden, de stabiliteit van de samenleving eerder ondermijnt dan schraagt. Zulke, vermoedelijk goed

¹ Het oppervlakkige antwoord is dat het ongenoegen wordt veroorzaakt door negativiteit in de media of op sociale media. Het heeft meerwaarde om wat verder te kijken. Een deel van het ongenoegen kan worden gevoed door wat Alain de Botton beschrijft in zijn boek “Status anxiety” (2008) als een kenmerk van de middenklasse: de “fear of falling”. Het is een begrijpelijk soort vrees die een logisch gevolg is van aaneengesloten periodes van vrede en welvaart: “we hebben het goed hier, maar aan alles voel je dat dat ten einde komt.” Zo’n angst voor de ondergang, ook in periodes waarin welvaart rap toeneemt, is niet alleen van deze tijd.

² In zo’n fase waarin de bourgeoisie vervuld was van angst voor een volkse revolutie schreef Gustave LeBon zijn immens invloedrijke boek “La foule” (1895): een van de eerste sociaal-psychologische verklaringen voor massagedrag waarin hij mensenmassa’s afschilderde als irrationeel, emotioneel en onberekenbaar. Het boek bleek een inspiratiebron voor dictators die het gebruikten om zich als leider van het volk te profileren en al die energie in banen te leiden.

bedoelde, pogingen zijn er in het recente verleden meermaals geweest. Maatschappelijk ongenoegen zou een logisch gevolg zijn van massamigratie, van een begrijpelijke volkswroede jegens een zichzelf verrijkende elite, of een onvermijdelijk verzet tegen een overheid die voortdurend wanprestaties levert.³ Dergelijke pogingen bekrachtigen de gedachte dat onze samenleving een fundamenteel probleem heeft en dat er sprake is van tegenstellingen, polarisatie en conflict binnen de samenleving zelf. Maar ze lossen het ongenoegen allerminst op.

Een curieus kenmerk van ongenoegen is dat het zichzelf versterkt. De uiting van ongenoegen levert bewijs dat het terecht is. Dat geldt niet alleen voor de “boze Nederlander” die zich, uit bezorgdheid voor de teloorgang van onze beschaving, op sociale media als een hufter gedraagt en zo het levende bewijs wordt van zijn eigen angst. Het geldt ook voor polariserende tegenreacties, sterke afwijzing of repressie: al deze reacties illustreren immers dat er inderdaad een groot conflict is.

Daarom is het goed het beeld van de samenleving als licht ontvlambaar niet te overdrijven. Er is een forse groep die ernstig ontevreden is met de samenleving als geheel en met de overheid, maar concrete acties om daar uiting aan te geven zijn er weinig. Reuring is er genoeg, maar er is (nog) geen activistische beweging zoals de krakersbeweging die in de jaren 80 van de vorige eeuw de daad bij woord voegde. Uiteraard is het zaak om alert te zijn op gebeurtenissen en bewegingen die het bestaande ongenoegen aanwakken, uitkristalliseren, mobiliseren en verharden. Maar daarnaast is ook nodig om zorgzaam en begripvol te reageren op de achterliggende zorgen die het ongenoegen voeden.

³ In Nederland zijn pogingen om ongenoegen te duiden vaak een variant op de thema's die in 2002 door Pim Fortuyn werden gebundeld en expliciet gemaakt, zie o.m. Van Herwaarden, 2017, p. 120 e.v.